

Małgorzata Kosiorek

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0001-8093-6279

Zaangażowanie społeczne nauczycieli w obliczu kultury nieufności

Celem artykułu jest analiza i opis zaangażowania społecznego nauczycieli w obliczu panującej kultury nieufności. W pierwszej części opracowania omówiono problem zaufania i nieufności wraz z ich znaczeniem i rolą dla funkcjonowania jednostek w społeczeństwie. W kolejnej części przedstawiono przykładowe oddolne formy działań podejmowanych przez środowisko nauczycieli na rzecz poprawy jakości oświaty. W podsumowaniu zawarto uwagi dotyczące konsekwencji funkcjonowania w kulturze nieufności. Zwrócono uwagę, iż pomimo wielu trudności zawodowych nauczyciele dowiedli, że nie odrzucają możliwości partycypacji społecznej, chętnie angażują się w oddolne, apolityczne inicjatywy, potrafią się solidaryzować i dążą do osiągnięcia wyznaczonych celów. Przy konsekwentnych i zdeterminowanych działaniach z czasem mogą stać się nośnikami zmian społecznych.

Słowa kluczowe: pedeutologia, kultura nieufności, ruchy społeczne nauczycieli, zaangażowanie społeczne, zaufanie

Social Engagement of Teachers in the Face of Culture of Distrust

The aim of this paper is to analyse and describe social engagement of teachers in the face of culture of distrust. The first part of the work covers the issue of trust and distrust including their importance and role in terms of functioning of individuals in the society. The next part presents examples of bottom-up forms of actions undertaken by teachers to improve quality of education. The conclusion contains remarks concerning consequences of functioning in the culture of distrust. The author observes that despite numerous job-related difficulties the teachers have proven that they do not reject opportunities of social participation and are willing to engage in bottom-up apolitical initiatives. They are also able to sympathise and endeavour to accomplish planned objectives. Over time, their consistent and determined activities can become a medium of social changes.

Keywords: pedeutology, culture of distrust, teachers' social movements, social engagement, trust

Wprowadzenie

Wysoki poziom zaufania społecznego ugruntowuje wartości i odgrywa ważną rolę w państwach o ustroju demokratycznym. Zaufanie jest jedną z najważniejszych wartości utrzymujących spójność grup społecznych, a w szerszym wymiarze także społeczeństw. Jego brak i nadmierna ostrożność mogą prowadzić do nieporozumień, napięć i konfliktów. W Polsce problematykę zaufania społecznego od lat monitoruje Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). Wśród analizowanych aspektów jest między innymi proces kształtowania się zaufania Polaków w sferze publicznej (stosunek obywateli do różnych instytucji władzy i życia politycznego). Raporty CBOS z lat 2002–2018 podają, że wśród instytucji władzy cieszących się największym zaufaniem respondenci konsekwentnie wskazują te, które są najbliższe obywatela, czyli władze lokalne w mieście lub gminie. W 2018 roku zaufanie do władz samorządowych zadeklarowało 65% badanych. Na drugim miejscu znalazła się władza symbolizująca państwo, czyli prezydent RP, któremu ufało 60%. Ponad połowa respondentów wskazała zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich (54%), urzędników administracji publicznej (54%) oraz Unii Europejskiej (53%). Głosy zaufania i nieufności równoważyły się w ocenach rządu – władzy wykonawczej ufało 44% ankietowanych, zaś brak zaufania deklarowało 46%. Ponad połowa badanych nie miała zaufania do władzy ustawodawczej, czyli parlamentu (53%) (CBOS, 2018, s. 7).

Według analiz CBOS Polacy od lat należą do społeczeństw o najniższym poziomie zaufania społecznego. Prawdopodobnie przyczyn takiego stanu można doszukiwać się w historii i wieloletnich doświadczeniach związanych z komunizmem, w którym przez długi okres czasu dominowały bierność, apatia i silny podział na linii „władza – społeczeństwo”. Aktualne realia polityczne również pogłębiają stan wzajemnej nieufności społecznej, co ma ogromne znaczenie dla funkcjonowania jednostek i zbiorowości, a w konsekwencji dla organizacji i jakości życia Polaków. W przypadku braku zaufania ludzie stają się ostrożni w relacjach z innymi i przestają wierzyć w skuteczność jakichkolwiek działań (Sztompka, 2007, s. 12). W opozycji do opisanej sytuacji można przyjąć, iż wzrost wzajemnego zaufania prowadzi do wzmacniania wspólnot lokalnych, a to z kolei daje szansę na rozwój społeczeństwa obywatelskiego.

Celem niniejszego artykułu jest próba namysłu nad zaangażowaniem społecznym nauczycieli w obliczu panującej kultury nieufności oraz ukazanie przykładowych oddolnych form działań i aktywności podejmowanych na rzecz rozwoju oświaty. Analizy dokonano na podstawie opracowań i dokumentów regu-

lujących funkcjonowanie wybranych ruchów i inicjatyw, a także udostępnianych doniesień, postulatów, sprawozdań i raportów.

Kultura zaufania versus kultura nieufności

Zagadnienie zaufania stanowi przedmiot zainteresowania takich dyscyplin naukowych jak pedagogika, psychologia, socjologia, filozofia czy nauki polityczne. Sam termin najczęściej definiowany jest za pomocą pojęć: uczciwość, wiarygodność, życzliwość czy kompetencje i przewidywalność. Zaufanie społeczne odgrywa ważną rolę we wszystkich aspektach życia, ponieważ to dzięki niemu możliwe jest budowanie trwałych relacji. W ujęciu Francisa Fukuyamy zaufanie jest mechanizmem opartym na założeniu, że innych członków danej społeczności cechuje uczciwe i kooperatywne zachowanie oparte na wspólnych wartościach (1997, s. 38). Autor zwraca uwagę na silne oddziaływanie kultury danego kraju na tworzenie i poziom zaufania w różnych społeczeństwach. Wśród polskich badaczy tej tematyki warto przywołać teorię Piotra Sztompki, według którego zaufanie i nieufność „to swoiste zakłady na temat przyszłych, niepewnych działań innych ludzi” (2005, s. 310). W tej koncepcji pojęcie zaufania opiera się na trzech filarach, które stanowią:

1. ocena wiarygodności (m.in. reputacja, ocena działań i okoliczności im towarzyszących, obiektywne szanse egzekwowania zobowiązań),
2. predyspozycje osobowościowe (psychiczne),
3. kultura zaufania (Sztompka, 2007, s. 151).

Sztompka wymienia następujące rodzaje zaufania i nieufności: osobiste – kierowane ku konkretnym osobom; pozycyjne – względem ról społecznych, zawodów, stanowisk, urzędów bez względu na to kto je zajmuje; komercyjne – do określonych produktów, marek, firm; technologiczne – do różnych systemów technicznych: komunikacyjnych, energetycznych, informatycznych itp. stanowiących niezbędną infrastrukturę codziennego życia; instytucjonalne – do instytucji takich jak banki, organizacje, szkoły, uczelnie, systemowe – pod adresem systemu społecznego – ustroju, gospodarki, cywilizacji (2005, s. 312). Wyróżnione rodzaje zaufania (bądź nieufności) są nie tylko osobistą postawą, ale odnoszą się także do współczesnego społeczeństwa, stając się elementami jego kultury.

Z kolei Krzysztof Nowakowski zwraca uwagę na następujące poziomy zaufania: spersonalizowany, zgeneralizowany (społeczny) i instytucjonalny (do instytucji formalnych) (2008, s. 215–217). Zaufanie spersonalizowane wiąże się ze stanem emocjonalnej sympatii wobec osób znanych (rodziny, przyjaciół, znajomych) i tworzy zachowania aprobowane społecznie w typowych sytuacjach. W tym kontekście zaufanie nie jest moralną zasadą, a raczej postawą czy dys-

pozycją do zachowań. Na tworzenie się zaufania zgeneralizowanego ma wpływ życie społeczne i polityczne. Oparte jest na ono na bezpośrednich codziennych relacjach interpersonalnych w obrębie danej grupy społecznej. Zaufanie instytucjonalne bazuje głównie na doświadczeniu pośrednim, przekazywanych informacjach o instytucjach czy liderach politycznych. Brak zaufania instytucjonalnego wynika z refleksji na temat stanu życia politycznego, ze stosunku do ludzi, którzy kierują instytucjami i innymi agencjami wdrażającymi publiczne programy. „W Polsce niskiemu poziomowi zaufania instytucjonalnego towarzyszy niski poziom zaufania zgeneralizowanego, co wydaje się sprzyjać powstawaniu zaufania negatywnego na szczeblu instytucji. Wzmacnia ono strukturalne uwarunkowania «syndromu braku zaufania» i utrudnia opuszczenie swoistej spirali wzajemnie uwarunkowanej przyczynowości” (Nowakowski, 2008, s. 219).

Przeciwieństwem zaufania jest nieufność utożsamiana z podejrzliwością. W życiu społecznym najczęściej jej efektem są dystans, unikanie i brak podejmowania jakichkolwiek działań. Według Grażyny Krzyminiewskiej należy wyróżnić nieufność uzasadnioną i nieufność nieuzasadnioną (2003, s. 225). Do pierwszej grupy można zaliczyć kontrolę nad podmiotami niegodnymi zaufania, krytycyzm, bunt, tendencję do wprowadzenia zmian, wytwarzanie dystansu i izolację. Przy nieufności nieuzasadnionej mówi się o ograniczeniu spontanicznych interakcji, pasywności, rozbiciu więzi społecznych, kryzysie wspólnot i ograniczaniu inicjatyw gospodarczych.

Układ związany z poczuciem zaufania lub jego brakiem może tworzyć „kulturę zaufania” bądź „kulturę nieufności”. Pojęcie „kultury zaufania” wywodzi się z socjologii i wiąże z regułami kulturowymi. Według Sztompki jest to „uogólnione zaufanie przenikające całą zbiorowość i traktowane jako obowiązująca reguła postępowania” (2005, s. 326). Duże znaczenie w tworzeniu kultury zaufania mają doświadczenia historyczne. Innym czynnikiem jest tzw. spójność normatywna, ponieważ w momencie gdy „system reguł społecznych wskazujących pożądane cele i właściwe środki działań ludzkich jest dobrze artykułowany, spójny, przejrzysty, legitymizowany, wytwarza się poczucie porządku, przewidywalności, regularności, bezpieczeństwa egzystencjalnego” (tamże, s. 318). Ważnymi elementami kultury zaufania są trwałość i stabilność porządku społecznego, a także przejrzystość organizacji społecznej, familiarność otoczenia, odpowiedzialność ludzi i instytucji. Ostatnią grupę determinant kultury zaufania stanowią czynniki podmiotowe takie jak nastroje społeczne i społeczne zasoby kapitałowe (tamże, s. 320). Ukształtowanie się w społeczeństwie kultury zaufania wpływa pozytywnie na jej uwarunkowania strukturalne oraz prowadzi do mechanizmu budującego i utrwalającego zaufanie w społeczeństwie.

W opozycji do „kultury zaufania” funkcjonuje pojęcie „kultury nieufności” zamiennie używane z określeniami „kultury braku zaufania” i „kultury cynizmu”.

Termin ten jest definiowany jako rozpowszechniona i uogólniona podejrzliwość w stosunku do osób i instytucji, nakazująca nieustannie monitorować i kontrolować ich działania w obawie przed oszustwami, nadużyciami, kłamstwami, nierzetelnością, spiskami i konspiracją (Sztompka, 2005, s. 326). Można przypuszczać, że to właśnie ten rodzaj kultury stanowi obecnie jedno z większych niepokojów społecznych. Opisujący zagadnienie autorytetu politycznego Jacek Ziółkowski twierdzi, że kultura zaufania jest podstawą legitymizacji władzy w systemach demokratycznych, zaś kultura nieufności wpływa na obniżenie poziomu legitymizacji władzy i utrwalenie wzorów jej negacji (2012, s. 176). Analizując zjawisko kultury nieufności w życiu społecznym, należy podkreślić, że może ono prowadzić do niebezpieczeństwa w postaci rozbicia więzi, bez których nie jest możliwe utrzymanie ładu społecznego opartego na podmiotowości i współpracy obywateli.

Wybrane formy zaangażowania społecznego nauczycieli

W Polsce od lat widoczny jest kryzys zaufania obywateli do władzy i instytucji publicznych. Zjawisko to stanowi istotny czynnik kultury politycznej przejawiającej się w ideologizacji i polityzacji różnych obszarów życia. W wielu sferach funkcjonowania społecznego dominuje atmosfera lęku, niepewności i poczucia braku stabilizacji. Jedną z dotkniętych kryzysem grup zawodowych są nauczyciele, wśród których narastający brak zaufania, poczucie deprecjacji i obniżenia wartości wykonywanej profesji doprowadziły do podejmowania rozmaitych oddolnych inicjatyw społecznych mających na celu walkę o godność osobistą i zawodową. Eskalacja negatywnych emocji związanych z sytuacją w oświacie doprowadziła do zorganizowania w 2019 roku ogólnopolskiej akcji strajkowej. Brak zaufania wobec instytucji rządowych sprawił, że zarówno przed, w trakcie, jak i po proteście nauczyciele zaczęli się jednoczyć i angażować w tworzenie oddolnych ruchów i inicjatyw społecznych. W grupie pojawiło się zaufanie w wymiarze horyzontalnym związane z budowaniem bezpośrednich relacji i współpracy między jednostkami. Podłożem opisywanej sytuacji był brak zaufania w układzie wertykalnym (wobec władzy) (Inglot-Brzęk, 2016, s. 59). W zaistniałych okolicznościach zaczęły tworzyć się nieformalne sieci społeczne jednoczące wspólnoty lokalne oraz zrzeszające członków na skalę krajową. Podejmując dyskusje i starania na rzecz poprawy stanu edukacji, nauczyciele pokazali, że w obliczu trudnej sytuacji są w stanie solidarnie działać na rzecz społeczności zawodowej, podejmować akcje społeczne, rozwiązywać problemy, walczyć o prawa uczniów i swoje przywileje.

Jednym z przykładów powyższych aktywności o charakterze społecznym jest inicjatywa funkcjonująca pod nazwą Protest z Wykrzyknikiem (Słowik i Kwiatkowska, 2020; *Alfabet Buntu – Inicjatywa „Protest z Wykrzyknikiem”*). Grupa powstała w styczniu 2019 roku jako Protest! STRAJK. Początkowo jej celem było dzielenie się informacjami praktycznymi i prawnymi pomagającymi w organizacji akcji strajkowej (m.in. prowadzono interaktywną mapę szkół pokazującą placówki przyłączające się do protestu). Przedstawiciele ruchu pisali internetowe petycje o odwołanie minister Anny Zalewskiej i jej następcy Dariusza Piontowskiego, wzywali do bojkotu edukacyjnych okrągłych stołów organizowanych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. W krótkim czasie logo prezentujące czarny wykrzyknik na pomarańczowym tle stało się symbolem społecznego poparcia i walki o lepszą edukację, a także znakiem rozpoznawczym nauczycielskiego protestu. Miało podkreślać znaczenie edukacji i godności zawodu nauczyciela, a także dawać poczucie wspólnoty. Podstawowe postulaty grupy wyrosły z dwóch fundamentalnych tez – Edukacja jest ważna! i Nauczyciele są ważni! Po wielu pozorowanych przez przedstawicieli rządu próbach rozmów strajk został zawieszony, a od września 2019 roku nastąpiła zmiana jego formuły na tzw. strajk włoski. Grupa osób zrzeszonych wokół hasła Protest z Wykrzyknikiem nie zawiesiła swojej działalności, a miejscem, w którym aktualnie prezentowane są sprawy oświaty, jest portal społecznościowy Facebook. Według danych na dzień 10 maja 2020 roku profil lubi 38 799 i obserwuje 39 511 osób. Jest to przestrzeń, gdzie można dyskutować na tematy związane z edukacją, w tym szczególnie o bieżącej sytuacji nauczycieli, reformie edukacji i jej skutkach, sytuacji uczniów i rodziców, przyszłości szkoły, zachodzących i oczekiwanych zmianach w systemie oświaty. Osoby prowadzące fanpage pozostają anonimowe i podkreślają, że nie promują żadnej z organizacji związkowej, deklarują pełną apolityczność. Jednocześnie dodają, że edukacja jest koniecznym elementem demokracji, a nauczyciele są największą wartością w osłabianym od 2015 roku systemie edukacji.

Nieco odmiennie wyglądają struktury oddolnego ruchu JaNauczyciel/ka (<https://ja-nauczyciel.pl/>), którego organizatorzy to praktycy wywodzący się z różnych środowisk związanych z edukacją. Celem grupy jest stworzenie przestrzeni, w której nauczyciele i osoby związane z oświatą mogą wspierać się, informować, inspirować, podejmować dyskusje na temat pomysłów i zmian w systemie edukacji, a także inicjować oddolne akcje. Główne zadania, które stawia sobie ruch, to słuchanie środowiska i dążenie do zmian systemu kształcenia, a także współtworzenie społecznej wizji szkoły odpowiadającej wyzwaniom współczesnego świata. W 2019 roku jako partner akcji Protest z Wykrzyknikiem organizacja zaangażowała się w strajk nauczycieli. Aktualnie swoje działania prezentuje na własnej stronie internetowej oraz jest największą spośród funkcjonujących na Facebooku grup skupiających nauczycieli i osoby zaangażowane

w sprawy edukacji (na dzień 10 maja 2020 roku ponad 44 000 osób). Po analizie postów i komentarzy członków grupy w marcu 2019 roku opracowano listę 20 postulatów, które w najbliższych latach powinny być wdrożone do polskiego systemu oświaty. Ponadto przedstawiciele grupy zainicjowali i zorganizowali cykl Narad Obywatelskich o Edukacji. Akcja objęła całą Polskę, od kwietnia do czerwca 2019 roku odbyło się ponad 150 spotkań, w trakcie których w gronie nauczycieli, uczniów, rodziców, samorządowców i ekspertów dyskutowano na tematy związane z edukacją. Inicjatywę podsumowuje raport zawierający wnioski dotyczące takich zagadnień jak: misja szkoły, podstawa programowa, ocenianie i egzaminy jako główne narzędzie motywowania, organizacja pracy w szkole, relacje pomiędzy nauczycielami, uczniami i rodzicami, rola szkoły w społeczności lokalnej. Dokument jest rzetelnie opracowanym źródłem informacji na temat problemów współczesnej szkoły, a zarazem uwzględnia postulaty koniecznych zmian. Sugestie związane są z potrzebą zmniejszenia biurokracji, podwyższenia wysokości pensji nauczycieli, zmniejszenia liczebności klas, modyfikacji podstawy programowej, zwiększenia wpływu samorządów na organizację oświaty i wpływu uczniów na wybór przedmiotów. Autorzy raportu zachęcają do kontynuacji formuły narad, proponując konkretne sposoby ich realizacji (kontynuacja spotkań w innych szkołach, zastosowanie formuły narady po raz kolejny w tych samych miejscach jako powtarzalny, partycypacyjny rytuał szkoły, formułowania we współpracy z samorządem tzw. lokalnych paktów na rzecz edukacji, zastosowanie formuły narady do zagadnień innych niż edukacja) (*Raport z Narad Obywatelskich o Edukacji*, 2019) Aktualnie inicjatywa intensywnie się rozwija, dąży do wdrażania postulowanych zmian w formie działalności ruchu, fundacji i związku zawodowego.

Innym przykładem oddolnego zaangażowania nauczycieli w poprawę jakości edukacji jest grupa funkcjonująca pod nazwą Edukacja w Działaniu (<http://edukacjawdzialaniu.pl>). Inicjatywa powstała w lipcu 2016 roku, w swoich szeregach zrzesza nauczycieli, uczniów, rodziców i aktywistów. Na stronie internetowej ruchu można przeczytać, że celem działalności jest uczenie krytycznego myślenia, otwartości na zmianę, szukanie pomysłów do działania, komunikowanie analiz i upowszechnianie przemyśleń za pomocą portali społecznościowych. Jednym z podstawowych filarów działalności grupy jest edukacja dla demokracji, ponieważ w opinii inicjatorów ruchu to nauczyciele mają największy wpływ na to, co dzieje się w szkole i w klasie, ale też w dalszej perspektywie mogą oni oddziaływać na społeczeństwo i na jakość demokracji. Ponadto liderzy ruchu deklarują uważną obserwację i monitoring bieżących wydarzeń związanych z oświatą i zaangażowanie polityczne (nie partyjne), stworzenie mapy pogarszających się warunków edukacji w Polsce i w Europie, działania poprzez informowanie o bieżących wydarzeniach z obszaru edukacji na portalach społecznościowych, pro-

owanie dobrych praktyk, tworzenie własnych materiałów, wywiady z autorytetami. Działaniom przyświeca założenie, że szkoła powinna być zaangażowana obywatelsko ponieważ tylko poprzez współdecydowanie można uczyć demokracji i mieć realny wpływ na kierunki zmian edukacji.

Kolejnym ruchem społecznym działającym na rzecz polskiej szkoły jest inicjatywa Obywatele dla Edukacji (<https://obywatele dla edukacji.org/>). Organizatorzy określają swoją aktywność jako forum ponadpartyjnej debaty publicznej i współpracy wszystkich tych, którzy troszczą się o edukację, jej jakość i przyszłość. Ich nadrzędnym celem jest budowanie obywatelskiej polityki edukacyjnej w Polsce, a wśród głównych zadań znalazło się monitorowanie zmian w zakresie prawa oświatowego, informowanie o ich konsekwencjach i wspieranie obywateli w działaniach na rzecz lepszej edukacji. W opinii członków ruchu rozwój i dobrą jakość edukacji w polskich szkołach jest w stanie zapewnić współpraca z samorządami, organizacjami pozarządowymi i związkami zawodowymi. Wśród postulowanych zamierzeń jako pierwszoplanowe wymienia się zaangażowanie na rzecz odpartyjnienia polityki edukacyjnej, prowadzenie debaty publicznej na temat wyzwań, sukcesów i problemów polskiej oświaty, mobilizowanie obywateli do udziału w debatach i decyzjach na poziomie centralnym, regionalnym i lokalnym, a także formułowanie i monitorowanie rozwiązań prawnych dotyczących edukacji.

Działania wymienionych ruchów i inicjatyw społecznych przyczyniły się do konsolidacji środowiska nauczycielskiego oraz pokazały, że w sytuacji braku zaufania do władz rządowych możliwa jest mobilizacja rzeszy osób, którym zależy na edukacji. Należy wspomnieć, że oprócz wymienionych form zaangażowania społecznego nauczycieli działa również wiele mniejszych oddolnych inicjatyw o randze lokalnej (np. Poznańska Inicjatywa Nauczycielska).

Podsumowanie

W Polsce odnotowuje się jeden z najniższych stopni zaufania społecznego do osób i instytucji rządzących. Polacy nie mają zaufania do instytucji państwa odgrywających najważniejsze role w systemie demokracji. Decyzje władz postrzegane są jako stronicze i arbitralne, a panująca kultura nieufności rodzi dystans i ostrożność w budowaniu relacji społecznych. Mechanizmy te powodują zachwianie porządku społecznego i przyczyniają się do pogłębiającego się stanu nieufności. W celu przełamania kultury nieufności niezbędna jest stabilność prawna i oddolne zaangażowanie społeczeństwa w proces zmian. Wówczas jest szansa na pojawienie się wizji uporządkowanego i przewidywalnego świata, w którym jednostka realizuje swoje potrzeby i aspiracje w ramach ustanowionego

ładu społecznego, zgodnie ze swoimi zdolnościami i umiejętnościami. Zaufanie stanowi fundament życia społecznego, zapewniający skuteczność i efektywność zbiorowych działań mających na celu dobro całego społeczeństwa dlatego korzystną sytuacją jest funkcjonowanie w kulturze zaufania. Prowadzi to do spontanicznych, innowacyjnych działań, aktywności i wzmacniania więzi społecznych.

Kultura zaufania w relacjach nauczyciele – władze państwowe powinna być fundamentem dobrze i skutecznie realizowanej polityki oświatowej. Jest to istotne z tego względu iż wzajemne stosunki mają wpływ na jakość pracy szkół, a pośrednio na wykształcenie uczniów, co z kolei w perspektywie stanowi o rozwoju i funkcjonowaniu danego społeczeństwa. Fakt ten pokazuje, że zawód nauczyciela jest szczególnie ważny i wiąże się z dużą odpowiedzialnością, dlatego zapewnienie funkcjonowania w kulturze zaufania powinno znaleźć się wśród priorytetów polityki edukacyjnej każdego państwa. Niestety w Polsce nauczyciele obawiają się ograniczania autonomii, postępującej ideologizacji szkoły i narzucania przez przedstawicieli władzy własnej wizji nauczania i wychowania. Dla Polaków polityka jest polem konfliktu, w związku z tym pojawiają się problemy, różnice zdań, poczucie zagrożenia i niepewności. To wszystko sprawia, że dominuje kultura nieufności. Pomimo wspomnianych tendencji w ostatnim czasie nauczyciele dowiedli, że nie odrzucają możliwości partycypacji społecznej i angażują się w oddolne, apolityczne inicjatywy. Udowodnili, że są w stanie walczyć o własne przywileje i poprawę jakości edukacji, pokazali, że cechuje ich otwartość wobec wspólnych spraw, a w najtrudniejszych momentach potrafią się solidaryzować i dążyć do osiągnięcia wyznaczonych celów. Przy konsekwentnych i zdeterminowanych działaniach z czasem mogą stać się nośnikami zmian społecznych.

Bibliografia

- Alfabet Buntu – Inicjatywa „Protest z Wykrzyknikiem”*. (2019). Zaczepnięte 4 maja 2020. Strona internetowa <https://archiwumosiatsynskiego.pl/alfabet-buntu/inicjatywa-protest-z-wykrzyknikiem/>
- CBOS. (2018). *O nieufności i zaufaniu. Komunikat z badań*, nr 35, s. 1–16. Zaczepnięte 10 maja 2020. Strona internetowa https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_035_18.PDF
- Edukacja w Działaniu. Zaczepnięte 10 maja 2020. Strona internetowa <http://edukacjawdzialaniu.pl>
- Fukuyama F. (1997). *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Przeł. A. Śliwa. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Inglot-Brzęk E. (2016). *Diagnoza kapitału społecznego*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania. Zaczepnięte 2 maja 2020. Stro-

- na internetowa http://workingpapers.wsiz.pl/pliki/working-papers/WP_Inglot.pdf
- Ja Nauczyciel'ka. Zaczepnięte 10 maja 2020. Strona internetowa <https://ja-nauczyciel.pl>
- Krzyminiewska G. (2003). Znaczenie zaufania w tworzeniu kapitału społecznego. Ekonomiczny i społeczny wymiar zjawiska. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2, 221–227.
- Nowakowski K. (2008). Wymiary zaufania i problem zaufania negatywnego w Polsce. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1, 213–233.
- Raport z Narad Obywatelskich o Edukacji. (2019). Zaczepnięte 10 maja 2020. Strona internetowa <https://www.naradaobywatelska.pl/>
- Ruch społeczny Obywatele dla Edukacji. Zaczepnięte 10 maja 2020. Strona internetowa <https://obywatele dla edukacji.org/>
- Słowik K., Kwiatkowska A. (2020). Nauczycielskie ruchy społeczne z Facebooka. O co walczą?. *Gazeta Wyborcza* z dn. 19.02.2020. Zaczepnięte 4 maja 2020. Strona internetowa <https://wyborcza.pl/7,75398,25601445,nauczycielskie-ruchy-polityczne-z-facebook.html>
- Sztompka P. (2005). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Sztompka P. (2007). *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Ziółkowski J. (2012). *Autorytet polityczny*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.